

METAKOMPETENTLIKNING TUZILMASI VA KOMPONENTLARI: NAZARIY-METODOLOGIK TAHLIL

<https://doi.org/10.70728/conf.edu.v3.i1.028>

Baxriddinov G'olibjon Kamoliddin o'g'li
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti
Baxriddinov_2014@mail.ru

Annotatsiya. Maqolada metakompetentlik fenomenining mohiyati va tuzilmasi nazariy-metodologik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda metakompetentlik shaxsning integrativ va dinamik sifati sifatida ko'rib chiqiladi. Kompetensiya va kompetentlik tushunchalarining o'zaro munosabati aniqlanib, metakompetentlikning boshqa kompetensiyalar orasidagi o'rni belgilanadi. Asosiy e'tibor metakompetentlikning to'rt komponentli tuzilmasini (motivatsion-maqсадli, kognitiv-mazmuniy, protsessual-faoliyat va reflektiv-baholovchi komponentlar) ochib berishga qaratilgan. Har bir komponentning mazmuni va ularning o'zaro bog'liqligi tahlil etiladi. Tadqiqot natijalari uzluksiz ta'lim sharoitida shaxsning bilish faoliyatini samarali tashkil etish masalalarini hal qilishda nazariy asos yaratadi.

Kalit so'zlar: metakompetentlik, kompetensiya, kompetentlik, metakognitiv strategiyalar, bilish faoliyati, refleksiya, uzluksiz ta'lim, tuzilma komponentlari.

Zamonaviy ta'lim tizimida kompetensiyaga asoslangan yondashuv asosiy metodologik tamoyil sifatida tan olingan. Jamiyat rivojlanishining dinamik xarakteri natijasida ilgari dolzarb hisoblangan bilimlar tezda eskiradi, yangilari esa paydo bo'ladi. Bu esa uzluksiz ta'lim sharoitida insonning bilish faoliyatini mazmunli va samarali amalga oshirish qobiliyatini shakllantirish zaruriyatini yuzaga keltirmoqda.

So'nggi yillarda tadqiqotchilar alohida e'tiborni metakompetentlik tushunchasiga qaratmoqdalar. Bu kompetentlik turi predmet doirasidan yuqoriroq turuvchi kompetentlik sifatida izohlanadi va intellektual qidiruv faoliyatining metodologik asosini tashkil etadi. Metakompetentlikni shakllantirish muammosi kognitiv psixologiya va ta'limiy faoliyat nazariyasi yutuqlariga tayanadi.

Tadqiqotning maqsadi metakompetentlik fenomenining mohiyatini aniqlash, uning tuzilmasini ochib berish va boshqa kompetensiyalar tizimidagi o'rnini belgilashdan iborat.

Metakompetentlikni kompetentlik kategoriyasiga nisbatan alohida tur sifatida belgilash uchun "kompetensiya" va "kompetentlik" tushunchalarining o'zaro nisbatini aniq belgilash zarur. A.V.Xutorskoyning talqiniga asoslanib, biz bu tushunchalarni "umumiy talab" va "muayyan faoliyatdagi amalga oshirilishi" kabi munosabatda ko'ramiz.

Kompetensiya - faoliyat uchun qo'yilgan umumiy talab, kompetentlik esa o'zlashtirilgan va amaliy faoliyatda aktual tarzda namoyon bo'lib, mazkur faoliyatning samaradorligini ta'minlaydigan kompetensiyadir. Kompetentlik - bu shaxsning integrativ, dinamik va faoliyatga xos xususiyatidir. U shaxsning muayyan sohada nazariy va empirik bilimlarni, shuningdek, faoliyatni tashkil etishning turli usullarini o'zlashtirishi natijasida shakllanadi.

Kompetentlikning integrativ tabiatini tan olgan holda (N.V.Kuzmina, L.M.Mitina), metakompetentlikni alohida bir superkompetentlik sifatida ko'rib chiqish mumkin. Metakompetentlik - bu shaxsning bilish faoliyatidagi integrativ sifat bo'lib, uning samaradorligi va natijadorligini ifodalaydi.

J.Flavell kognitiv psixologiya doirasida metabilim (metapoznanie) tushunchasini ilgari surib, uni "bilim haqidagi bilim" sifatida talqin qilgan. Uning ta'kidlashicha, metakognitiv tajriba shakllanishiga yordam beradigan sharoitlar - bu noaniqlik vaziyatlari va yangi shart-sharoitlardir.

Metakompetentlik - shaxsning integrativ va dinamik sifati bo'lib, u faoliyat subyekti sifatida yangi bilimlarni egallash, ularning mohiyatini tushunish, bilim va faoliyat usullarini turli mazmunli sohalarda mustaqil tarzda qo'llay olish qobiliyati va tayyorligida namoyon bo'ladi. Bu jarayonda kognitiv jarayonlarni ongli tashkil etish, ularni faol nazorat qilish va maqsad sari yo'naltirilgan holda tartibga solish asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi.

Metakompetentlikning mohiyatini yanada chuqurroq anglash uchun uning tuzilmasini aniqlash muhim ahamiyatga ega. Metakompetentlikni faoliyat xarakteristikasi sifatida talqin qilgan holda to'rt asosiy komponentni ajratish mumkin:

1. Motivatsion-maqсадli komponent

Bu komponent o'quvchining bilish jarayoniga bo'lgan qiziqishini, metakompetentlikning ta'limiy va kasbiy faoliyatdagi muvaffaqiyat uchun qanchalik ahamiyatli ekanligini anglashini hamda samarali bilish faoliyati metodlarini egallashga bo'lgan ichki rag'batini ifodalaydi. Motivatsion-maqсадli komponent o'quvchining shaxsiy rivojlanishga intilishi, samarali shakllarda uzluksiz ta'lim olishga bo'lgan ehtiyoji bilan belgilanadi. O'quvchi ta'limning shaxsiy-ahamiyatli maqsadini anglaydi, maqsad qo'yish qobiliyatiga ega bo'ladi va bilim faoliyatida paydo bo'ladigan muammoli vaziyatlarni hal qilish jarayonida maqsadga erishish yo'lini loyihalash imkoniyatiga ega bo'ladi.

2. Kognitiv-mazmuniy komponent

Mazkur komponent o'z ichiga metabilimlarni, ya'ni "bilim haqidagi bilimlarni" qamrab oladi. Kognitiv-mazmuniy komponent o'quvchining mavjud bilimlar tizimini metata'limga xos bilimlar bilan boyitadi. Bunga quyidagilar kiradi: metabilimlar, metastrategiyalar haqidagi bilimlar (maqsad qo'yish, rejalashtirish va faoliyatni tashkil etish, nazorat qilish va tartibga solish), muammolarni hal etish bosqichlari va usullari haqidagi bilimlar, muammoni anglash va uni hal etish g'oyalarini ishlab chiqishda

qo'llaniladigan belgili-grafik ifodalash usullari haqidagi bilimlar, muammo yechimi jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan xatarlar va ularni bartaraf etish yo'llari haqidagi bilimlar.

3. Protsessual-faoliyat komponenti

Protsessual-faoliyat komponenti o'quv faoliyatining amalga oshirilishini ifodalaydi. U bilish faoliyatini tartibga soluvchi strategiyalarni qamrab oladi: maqsad qo'yish, rejalashtirish, o'z-o'zini nazorat qilish va bilish jarayonini boshqarish. Shu bilan birga, bu komponent quyidagi qobiliyatlarni ham namoyon qiladi: bilish jarayonining asosiy usullaridan foydalanish, tahlil va sintez, taqqoslash, umumlashtirish va tasniflash, konkretlashtirish, abstraksiyalash va boshqa fikrlash operatsiyalarini amalga oshirish qobiliyati. Bu jarayon o'quvchini bilishga motivatsiya asosida jalb qilishni va faoliyatda egallangan metabilimlarni tatbiq etish orqali metastrategiyalarni amalga oshirishni o'z ichiga oladi.

4. Refleksiv-baholovchi komponent

Refleksiv-baholovchi komponent metakompetentlikning dinamik xususiyatiga mos keladi. U o'quvchining bilish jarayonini ongli ravishda anglashini, qo'llangan metastrategiyaning natijadorligini baholash qobiliyatini hamda samarali bilish strategiyalarini ajrata olishni ta'minlaydi. Mazkur komponent metakompetentlik tuzilmasida ushbu fenomenning dinamik rivojlanishini ta'minlaydi. U o'quvchining o'z faoliyatini mustaqil tahlil qilish, erishilgan natijalarni samarali baholash, kelgusida foydalanish uchun maqbul faoliyat usullarini ajratib olish hamda muammoni hal etishning muqobil yo'llarini belgilash qobiliyatini ifodalaydi.

Metakompetentlikning kompetensiyalar tizimidagi o'rni

Kompetensiyalarni tasniflashning bir usuli ularning qo'llanish sohasi va universallik darajasiga ko'ra farqlashdir. Ushbu mezonga tayangan holda quyidagi guruhlarini ajratish mumkin: umumiy qo'llaniladigan kompetensiyalar (asosiy kompetensiyalar, universal kompetensiyalar), maxsus sohaga yo'naltirilgan kompetensiyalar (ijtimoiy, matematik, axborot-kommunikatsion kompetensiyalar) va kasbiy faoliyatga yo'naltirilgan kompetensiyalar.

Bu guruhlar orasida alohida turdagi kompetensiya sifatida metakompetentlikni ajratib ko'rsatish mumkin. U intellektual va refleksiv jarayonlar sharoitida, bilimlarni boshqarish jarayonida amalga oshiriladi. Metakompetentlik - bu intellektual faoliyat subyekti tomonidan ushbu faoliyatni samarali qilish qobiliyatidir. Bunday samaradorlikka metastrategiyalarni qo'llash orqali erishiladi: maqsad qo'yish, o'z-o'zini tashkil etish, o'z-o'zini nazorat qilish, intellektual faoliyatni refleksiya asosida boshqarish va tartibga solish.

Mazkur tasnif metakompetentlikning maqomini eng yuqori darajadagi kompetensiya sifatida belgilaydi. Uning shakllanganligi kognitiv faoliyatining muvaffaqiyatli bo'lishiga yordam beradi. Muhimi, bu muvaffaqiyat faoliyat sohasi bilan chegaralanmagan, balki

samarali metastrategiyalarni qo'llash orqali turli xil bilim vazifalarini hal etishda namoyon bo'ladi.

XULOSA

Olib borilgan nazariy-metodologik tahlil asosida quyidagi xulosalarga keldik:

1. Metakompetentlik - bu shaxsning integrativ va dinamik sifati bo'lib, u bilish faoliyatini samarali tashkil etish, nazorat qilish va boshqarish qobiliyatida namoyon bo'ladi.
2. Metakompetentlikning to'rt komponentli tuzilmasi (motivatsion-maqсадli, kognitiv-mazmuniy, protsessual-faoliyat va refleksiv-baholovchi) ushbu fenomenning murakkabligini va ko'p qirraligini ochib beradi.
3. Har bir komponent o'ziga xos funksiyaga ega bo'lib, ularning o'zaro ta'siri metakompetentlikning shakllanishi va rivojlanishini ta'minlaydi.
4. Metakompetentlik kompetensiyalar ierarxiyasida eng yuqori darajada joylashgan bo'lib, u boshqa kompetensiyalarning samarali shakllanishi va qo'llanilishi uchun asos yaratadi.
5. Metakompetentlikni shakllantirish uzluksiz ta'lim sharoitida shaxsning o'z-o'zini rivojlantirish qobiliyatini ta'minlashning asosiy omili hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari ta'lim jarayonida metakompetentlikni maqsadli ravishda shakllantirish uchun pedagogik sharoitlar va texnologiyalarni ishlab chiqishda nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Verbitskiy A.A. Kontekstnoye obucheniye v kompetentnostnom podkhode // Vyssheye obrazovaniye v Rossii. 2006. № 11. S. 39-46.
2. Davidov V.V., Elkonin D.B. Vozrastnyye vozmozhnosti usvoyeniya znaniy. M.: Prosveshcheniye, 1966. 442 s.
3. Zimnyaya I.A. Klyuchevyye kompetentsii - novaya paradigma rezultata obrazovaniya // Vyssheye obrazovaniye segodnya. 2003. № 5. S. 34-42.
4. Karpov A.V., Demidova P.G. O soderzhanii ponyatiya metakognitivnykh sposobnostey lichnosti // Izvestiya DGPU. 2013. № 4. S. 12-19.
5. Osipov M.V. Metakompetentnost kak obyekt psikhologo-pedagogicheskogo analiza // Sovremennoye pedagogicheskoye obrazovaniye. 2019. № 5. S. 34-37.
6. Osipov M.V. Sushchnost i struktura metakompetentnosti subyekta obrazovatelnoy deyatelnosti // Sovremennoye pedagogicheskoye obrazovaniye. 2019. № 10. S. 12-14.
7. Tatur Yu.G. Kompetentnost v strukture modeli kachestva podgotovki spetsialista // Vyssheye obrazovaniye segodnya. 2004. № 3. S. 20-26.
8. Khutorskoy A.V. Klyuchevyye kompetentsii kak komponent lichnostno-oriyentirovannogo obrazovaniya // Narodnoye obrazovaniye. 2003. № 2. S. 58-64.

9. Xolodnaya M.A. Kognitivnyye stili. O prirode individualnogo uma. SPb.: Piter, 2004. 384 s.
10. Flavell J.H. Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive-developmental inquiry // American Psychologist. 1979. Vol. 34. № 10. P. 906-911.
11. Delamare Le Deist F., Winterton J. What is Competence? // Human Resource Development International. 2005. Vol. 8. № 1. P. 27-46.
12. Shershneva V.A., Osipov M.V. Metakompetentnost v iyerarkhii kompetentnosti // Vestnik Krasnoyarskogo gos. ped. un-ta im. V.P. Astafyeva. 2020. № 1. S. 80-89.

